

Милош Маринковић

ОНЛАЈН ЗАСТУПЉЕНОСТ ЉУБИЦЕ МАРИЋ: ТРЕНУТНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ИНТЕРНЕТА КАО МЕДИЈА

Експанзија интернета, као глобалне мреже или глобалног система међувеза између компјутерских мрежа, другим речима, „мреже над мрежама“ посредством којих се преносе пакети података према стандардизованим интернет протоколима¹, дешава се деведесетих година, када се реализује прва интернет-презентација – вебсајт (1991). Данас је интернет постао моћна конкуренција традиционалним писаним медијима (до те мере да се можемо запитати да ли ће штампарија опстати у будућности), а разлог томе лежи у рапидном прогресу информатичке технологије и комуникационих система, којима је омогућена истовремена доступност информација у целом свету. Захваљујући брзом протоку информација и могућности умрежавања различитих поља људског мишљења, интернет је постао неизоставан „алат“ у савременој науци.² Због своје специфичне природе, интернет, с једне стране, нуди извор информација потребних у научноистраживачким процесима,

¹ Miško Šuvaković, „Internet“, *Pojmovnik teorije umetnosti*, Beograd, Orion art, 2011, 330.

² Идеја о интернету заправо се и родила за потребе науке. Наиме, године 1958. америчка Агенција за напредне истраживачке пројекте, умрежавајући научнике из сектора војске, морнарице и ратног ваздухопловства, одиграла је кључну улогу у изградњи прве мрежне окоснице интернета. Више о томе у: VeraMevorah, *Internet i umetnost na prostoru Srbije 1996-2013 – Odlike umetničkih diskursa na polju Interneta u Srbiji* (doktorska disertacija), Beograd, Univerzitet umetnosti, 2015, 21-32.

док, с друге стране, као дигитални медиј завређује пажњу многих теоретичара, те постаје предмет научноистраживачког рада.³

Информатичка писменост подразумева се у свакој савременој науци, а према тумачењу музиколога Николаса Кука (Nicholas Cook), музикологија у сфери интердисциплинарних истраживања, уз удруживање са психологијом, најбоље може „профитирати“ од колаборације са информатичким наукама.⁴ С тим у вези, данас постоји неколицина значајних онлајн музиколошких база података (RISM, RILM, J-STOR, CHARM), па се музиколози све чешће ослањају на интернет као фундаментално полазиште у својим истраживањима. Међутим, иако би се требало подразумевати адекватна онлајн доступност актуелних научних доприноса, главни недостатак интернет база података јесте изражена хетерогеност и неинтегрисаност извора. Овај рад има за циљ да покаже, с једне стране, на које начине и кроз које форме живе лик и дело Љубице Марић (1909-2003) у интернет простору, односно, на који начин се данас врши дигитална комерцијална промоција најзначајније српске композиторке XX века. С друге стране, покушаћу да укажем да ли би, и у којој мери би интернет могао бити извор релевантних референци за музиколошки (па и други) научноистраживачки рад посвећен лику и делу Љубице Марић.

Када се на Гуглу, као највећем интернет претраживачу, укуца „Љубица Марић“ приказује се око 400 хиљада резултата, што је изазвало велики оптимизам на почетку овог истраживања. Но, већ на четвртој страни овог претраживача, подаци почињу да се понављају, или да бивају везани за друге личности под истим именом и презименом. Детаљном претрагом, селекцијом и анализом интернет података о Љубици Марић, начињена је класификација извора која приказује многоструки концепт онлајн промоције српске композиторке.⁵ Посреди је 7 категорија извора:

Енциклопедије

Научне публикације (самосталне публикације, зборници радова, часописи)

Сајтови институција и организација

Комерцијални сајтови

³ Željko Panian, *Bogatstvo interneta*, Zagreb, Strijelac, 2000, 184.

⁴ Nicholas Cook, *Toward the compleat musicologist?*, <http://ismir2005.ismir.net/documents/Cook-CompleatMusicologist.pdf> [приступљено 20. 5. 2018]

⁵ У раду је референцирање на онлајн изворе о Љубици Марић изостало (осим у случају директног цитирања), како се текст не би оптеретио превеликим бројем фуснота.

Сајтови за слушање музике

Сајтови за куповину

Друштвене мреже

Будући да је претрага на интернету вршена „дедуктивном методом“ (од општег ка посебном), енциклопедија, као најопштији формат, природно се наметнула као прва категорија. Први резултат претраге била је *Википедија*, енциклопедија слободног садржаја који креирају добровољци (неретко аматери), а опсежан чланак на српском језику о Љубици Марић, сведочи о ауторовом приличном познавању композиторкиног живота и опуса. Описујући музички језик српске композиторке, аутор овог чланка истиче да је њена „[м]узичка реч [...] јасна и језгровита, заснована на баштини европске прошлости, првобитно са изразитијим западноевропским узорима, а касније са духом који зрачи са балканског тла [...] Архаични тон њених композиција постигнут је савременим средствима хармоније и оркестрације”.⁶ Опскрбљеност текста релевантним информацијама да се сагледати на основу коришћене литературе, која обухвата радове угледних српских стручњака из области музикологије, попут Петра Бингулца, Властимира Перичића, Роксанде Пејовић, Мелите Милин, Мирјане Веселиновић Хофман, и других. Поред биографског сегмента, текст садржи аналитичка поглавља: *Музички језик, Дела, Дувачки квинтет, Песме простора, Пасакаља, Византијски концерт, Праг сна, Соната за виолину и клавир, Чаробница – мелодијска рецитација за сопран и клавир, Из тмине појања, Торзо, Третман текста у делима Љубице Марић*, те поглавље *Стогодишњица рођења*, као и *Списак композиција, Референце и Литературу*. Уз чланак на српском језику (у ћириличној и латиничној варијанти), прилози о Љубици Марић на сајту *Википедија* постоје на енглеском, немачком, руском, јапанском и каталонском језику, који су, очекивано, знатно краћи и усредсређени углавном на основне биографске податке, уз евентуални попис најзначајних дела српске композиторке.⁷

⁶Љубица Марић, *Википедија*, https://sr.wikipedia.org/sr/Љубица_Марић [приступљено 10. 1. 2018]

⁷Занимљиво је уз које се све асоцијације на сајту *Википедија* може наћи Љубица Марић, па је тако њено име заступљено у оквиру следећих категорија: „Рођени 1909“, „Умрли 2003“, „Српски композитори“, „Академци САНУ“, „Крагујевчани“, „Добитници Октобарске награде“, „Добитници Седмојулске награде“ – на српском језику; „1909 births“, „2003 deaths“, „People from Крагујевац“, „Serbian composers“, „Female classical composers“, „Microtonal musicians“, „University of Arts in Belgrade faculty“, „Members of the Serbian Academy of Sciences and Arts“, „Serbian women“ – на енглеском језику; „Jugoslavischer Komponist“, „SerbischerKomponist“, „Mitgliedder-SerbischenAkademiederWissenschaftenundKünste“, „Komponistklassischer

Сасвим кратке биографије у лексикографским јединицама под композиторским именом и презименом, налазе се на енглеском, односно немачком сајту енциклопедијског формата – *Memimencyclopedia* и *FuroreMusicvonKomponistinnen*. Веома је значајно да је име Љубице Марић заступљено у дигиталном издању *Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, у којој се наводе следећи подаци: „Marić, Ljubica, srpska skladateljica (Kragujevac, 18. III. 1909 – Beograd, 17. IX. 2003). Učenica J. Štolcера-Slavenskoga u Beogradu te J. Suka i A. Hábe u Pragu. Profesorica na Muzičkoj akademiji u Beogradu (1945–67), redovita članica Srpske akademije nauka i umetnosti od 1981. Rana djela skladala je atonalitetno, dok su joj poslije nadahnuće bili srednjovjekovna baština (kantata *Pesme prostora*, 1956) i pravoslavna liturgijska glazba (ciklus *Muzika oktaha*, 1958–63)“.⁸ Надаље, од непроцењиве важности јесте чињеница да се Љубица Марић нашла и у највећој музичкој енциклопедији, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Мелита Милин (музиколог и врсни познавалац опуса Љубице Марић), која је ауторка чланка ове лексикографске јединице, представља биографију композиторке, уз најзначајније карактеристике музичког језика, те попис целокупног опуса Љубице Марић. Такође, подаци о српској композиторки заступљени су и у *MGG: Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, својеврсном немачком пандану поменутом британском енциклопедијском издању. Присутност Љубице Марић у две еминенте

Musik (20. Jahrhundert)“, „Geboren 1909“, „Gestorben 2003“, „Frau“ – на немачком језику; „Родившиися 18 марта“, „Родившиися в 1909 году“, „Персоналии по алфавиту“, „Родившиися в Крагуеваце“, „Умершие 17 сентября“, „Умершие в 2003 году“, „Умершие в Белграде“, „Музыканты по алфавиту“, „Композиторы по алфавиту“, „Композиторы Сербии“, „Композиторы Югославии“, „Композиторы XX века“, „Академики Сербской академии наук и искусств“ – на руском језику; „Compositors europeus“, „Serbis“, „Compositors del segle XX“ – на каталонском језику; „セルビアの作曲家“, „Југословенски композитори“, („Српски композитори“) „近現代の作曲家“ („Модерни и савремени композитори“) „セルビアの正教徒“ („Православна Србија“), „セルビア正教会“ („Српска православна црква“), „プラハ音楽院出身の人物“ („Личности са Прашког конзерваторијума“), „1909年生“ („Рођени 1909“), „2003年没“ („Умрли 2003“) – на јапанском језику. „ユーゴスラビアの作曲家“, „Југословенски композитори“, „セルビアの作曲家“ („Српски композитори“), „近現代の作曲家“ („Модерни и савремени композитори“), „セルビアの正教徒“ („Православна Србија“), „セルビア正教会“ („Српска православна црква“), „プラハ音楽院出身の人物“ („Личности са Прашког конзерваторијума“), „1909年生“ („Рођени 1909“), „2003年没“ („Умрли 2003“) – на јапанском језику.

⁸ Marić, Ljubica, *Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38895> [приступљено 10. 1. 2018]

музиколошке енциклопедијске едиције, сведочи, не само о значају ове композиторке, већ указује на респектабилност српске уметничке музике и музикологије у целини.

Након енциклопедијског упознавања Љубице Марић, фокус истраживања се усмерио ка научним студијама о композиторки, објављиваним појединачно или у неком од зборника, односно научних часописа. Веома вредно издање може се пронаћи на сајту Филолошко-уметничког факултета (ФИЛУМ) Универзитета у Крагујевцу. Наиме, реч је о тематском зборнику радова из 2009. године, под насловом *Корени традиције у стваралаштву Љубице Марић и нови жанр српске песме*. Зборник покрива различите аспекте композиторкиног рада: од позиционирања Љубице Марић у националној музичкој историји, преко аналитичких текстова о хармонском аспекту, третману цитата и темпоралној димензији композиција, до промоције Љубице Марић на радију и телевизији.⁹

Захваљујући дигитализацији публикованих радова из два еминентна интернационална музиколошка часописа у Србији – *Музикологија* (издање Музиколошког института Српске академије наука и уметности) и *New Sound* (издање Катедре за музикологију Факултета музичке уметности Универзитета уметности у Београду), интернет базе података обогаћене су вредним научним тумачењима стваралаштва Љубице Марић. Од аутора се истиче поменути музиколог Мелита Милин, која је у првом броју часописа *Музикологија* из 2001. године, објавила чланак под насловом *Бити модеран српски композитор тридесетих година XX века: стваралачки став Љубице Марић*. Ауторка у овом раду акценат даје (како и сам наслов говори) модернистичкој оријентацији и природи композиторке, као и њеном путу од успостављања до напуштања атоналног и атематског начина музичког мишљења. Поводом смрти композиторке (2003. године), Мелита Милин у истом часопису (број 4 из 2004. године) објављује две студије: *Љубица Марић (18. 3. 1909 – 17. 9. 2003)*, као својеврсни некро-

⁹ Ова публикација резултат је Трећег међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*, организованог 2008. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Између осталих, овај зборник чине следећи радови: Борислав Чичовачки: *Специфичности и значај музичког стваралаштва Љубице Марић*; Мелита Милин: *Време у музици Љубице Марић*; Бранка Радовић: *Његошевске инспирације Љубице Марић*; Милорад Маринковић: *Љубица Марић – Музика и мистика*; Невена Вујошевић: *Период креативне ћутње или нова стварност: Хармонски језик Љубице Марић у Сонати за виолину и клавир (1948) – принуда или избор?*; Романа Рибич: *Третман цитата из српског Осмогласника у делима Љубице Марић: 'циклус' Музика октоиха, Монодија октоиха и Асимптота*; Снежана Николајевић: *Опус Љубице Марић у телевизијском запису*; Александра Паладин: *Љубица Марић и Радио Београд*.

лог, и другу, *Унутарња биографија композитора – Скица за студију о утицајима у делима Љубице Марић*, у којој се наглашава да је [з]а оцену уметничке вредности дела Љубице Марић битно [...] то што су наведени утицаји [мисли се на Шенберга, Бартока, Стравинског, Славенског, те на српско фолклорно и духовно музичко наслеђе] после асимилације доживели далекосежан преображај и као такви омогућили да њена дела стекну индивидуални печат“. ¹⁰ У 9. броју *Музикологије* из 2009. године, публикован је текст музиколога Зорице Makeвић – *Светлост слова у „музикословљу“ Љубице Марић*, који говори о односу музике и речи у делима композиторке. Овај текст је доступан и на енглеском сајту DOAJ – Directory of Open Access Journals, чија је делатност „сакупљање“ публикованих текстова који задовољавају научне критеријуме. Такође, часопис *Музикологија* (број 11 из 2011. године) употребљен је приказом зборника радова *Простори модернизма: опус Љубице Марић у контексту музике њеног времена* (уредници Дејан Деспић и Мелита Милин), из пера музиколога Иване Весић.

Када је реч о часопису *New Sound*, 2009. године, у броју 33, објављена је студија музиколога Марије Масникосе, *The Life and Work of Ljubica Marić – ‘Multifariousness of a tone’*. Овај обиман текст, поред релевантних биографских података о композиторки, има „[...] за циљ да у крупним потезима обухвати и мапира музичко стваралаштво Љубице Марић, [...] сумира композиционо-техничке и језичко-стилске координате сваког композиторкиног остварења[...]“.¹¹ Исти чланак доступан је и на енглеском сајту *Ebsco Host Connection*, који се бави различитим темама из света политике, технологије, науке, уметности и других области. У часопису *New Sound* (број 41, 2013) публикован је и сажетак докторске дисертације музиколога Сандре Додик, под насловом *Connnection between archaic and modern sound in the cycle of The Music of Octoechos by Ljubica Marić*. Такође, важан научни допринос представља студија музиколога Ане Стефановић, *Архаично, модерно и постмодерно. О најновијој стваралачкој фази у опусу Љубице Марић*, публикована у штампаном издању часописа *Музички талас* (бр. 1-2, 1997. године), а потом, објављена на интернет порталу *Пројекат Растко: Библиотека српске културе*. У свом раду, Ана Стефановић разматра фолклорне цитате као

¹⁰ Мелита Милин, *Унутарња биографија композитора – Скица за студију о утицајима у делима Љубице Марић*, [http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/muzikologija/IV_4/06/html_ser_cyt](http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/muzikologija/IV_4/06/html_ser_cyt[приступљено 12. 1. 2018])[приступљено 12. 1. 2018]

¹¹ Marija Masnikosa, *The Life and Work of Ljubica Marić – ‘Multifariousness of a tone’*, <http://www.newsound.org.rs/pdf/en/ns33/02%20Marija%20Masnikosa.pdf> [приступљено 12. 1. 2018]

места модерне и постмодерне рефракције у опусу Љубице Марић.

Надаље, у оквиру категорије научних публикација, вредно је споменути Дигитални репозиторијум докторских дисертација и докторских уметничких пројеката, на којем се могу наћи докторски рад Валентине Радоман, *Функције идеологије и политике у музичком модернизму*, у којем је једно од главља посвећено *Песмама простора Љубице Марић*, као и докторски уметнички пројекат виолинисткиње Селене Јаковљевић, *Идејом „универзалног протагонисте“*. *Специфичности интерпретације соло и камерних композиција за виолину Љубице Марић*. Још једна појединачна публикација која својим садржајем одговара научним критеријумима, потиче из пера Иване Стефановић, а доступна је на званичном сајту ове српске композиторке. У питању је веома занимљив текст, *Љубица Марић и Павле Стефановић*, у којем се ауторка дотиче пријатељства и узајамног поштовања композиторке и естетичара.

Следећи вид промоције Љубице Марић на интернету чине официјелни сајтови акредитованих институција и организација националног и интернационалног значаја. Први од таквих јесте сајт Српске академије наука и уметности (САНУ), на којем се у оквиру одељка *Преминули чланови...* налази сасвим кратка биографија композиторке. Други извор јесте сајт Удружења композитора Србије (УКС), где се такође може наћи сажета биографија композиторке, у сегменту 23. Међународна трибина композитора, на којој је, између осталог, изведено дело *Торзо Љубице Марић*. Будући да се од 2009, којом је обележено 100 година од рођења композиторке, може пратити нагли пораст популаризације Љубице Марић на интернету, Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу – УНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO), на предлог Српске академије наука и уметности, ову годину уврстила је на светску листу прослава јубилеја. На тај начин, име Љубице Марић нашло се и на званичном сајту УНЕСКА, у оквиру публикације *Celebration of anniversaries with which UNESCO will be associated in 2008–2009*, у којој је уметница представљена као једна од најоригиналнијих српских композитора. Такође, подаци о Љубици Марић доступни су на сајтовима *Културног центра Београда*, те *Културног центра Новог Сада*.

Следеће изворе о Љубици Марић чине такозвани комерцијални сајтови различитог садржаја (иако је интернет као медиј већ комерцијалан сам по себи), а под којима се подразумевају медијски и културни портали, блогови и форуми. На оваквим „местима“ име Љубице Марић неретко је на врло

креативне начине повезано са општим темама из области историје и културе, као и са актуелним догађањима. Уколико се додатно задржимо на поменутом јубилеју (2009), уочићемо да је дневни лист *Политика* био најажурнији када је у питању значај стогодишњице рођења Љубице Марић. Овај лист представио је три чланка посвећена композиторки – *Јубиларна година Љубице Марић*, *Ходам за својом слободом*, и *Велика изложба о Љубици Марић у САНУ*. Веома је значајно да је вест (истина, сасвим кратка) о одржавању стогодишњег јубилеја осванула и у немачкој електронској штампи, и то у *Новим музичким новинама (Neuemusikzeitung)*, реномираном часопису посвећеном промоцији уметничке музике. Затим, најаву овог јубилеја представљена је годину дана раније у листовима *Данас* и *Блиц*, а у којем се наводи следеће: „Крагујевац – На предлог Српске академије наука и уметности Унеско је за 2009. годину на свetsku listu proslava jubileja uvrstio stogodišnjicu rođenja Ljubice Marić – прве српске композиторке, једне од првих европских жена dirigenata, сликарке, књижевнице и вајарке. Тако је стваралаштво ове Крагујевчанке по рођењу сврстано у сам врх свetske umetnosti“.¹² Поред поменутих, дневни лист *Večernje novosti*, у рубрици *Znamenite Srпкиње*, садржи текст под насловом *Ljubica – прва dama sa dirigentskom palicom*, у којем се осветљава њена многострука уметничка делатност. Такође, часопис *Политикин забавник* садржи занимљив чланак Мирјане Огњановић, конципиран у форми сећања током личних ауторкиних посета Љубице Марић. Кратке биографије композиторке налазе се на сајту Радио-телевизије Србије (РТС), а повод за писање чланака било је емитовање дела Љубице Марић на Трећем програму Радија Београд. Вредно је споменути да је Љубица Марић у новембру 2017. године, у Љубљани изабрана за „Складатељицу тједна“ те јој је посебно место дато на репертоару РТВ Словеније, а на званичном порталу словеначке медијске куће објављен је текст врло занимљивог наслова, *Skladateljica tjedna: premalo poznana predhodnica minimalizma Ljubica Marić*.

Надаље, Љубица Марић има истакнуто место на бројним порталима чији је циљ, између осталог, очување националне културне баштине, односно популаризација и афирмација знаменитих Срба. Прилози о српској композиторки заступљени су на бројним порталима таквог карактера – *Видовдан*, *Српски легат*, *Патриот*, *Велики Људи*, *Пројекат Растко: Библиотека српске културе*, те портал *Vašta Balkana*. На овим и на сличним сајтовима, лик и дело Љубице Марић неизоставно

¹² *Zaboravljena u Srbiji, cenjena u svetu*, <http://www.blic.rs/kultura/zaboravljena-u-srbiji-cenjena-u-svetu/p1erjtk> [приступљено 20. 2. 2018]

су инкорпорирани у оквиру написа о истакнутим женама у српском културном и научном животу. Тако се, поред помемнутог текста *Znamenite Srпкиње у Већерњијм новостима*, на порталима *Видовдан* и *Патриот*, Љубица Марић среће у оквиру чланка *Прве жене у друштвено-културном животу Србије*, а на *Portalu mladih* у тексту *Прве жене и културном животу Србије*. У овим радовима српска композиторка нашла се међу првим српским академкињама, сликаркама, песникињама, вајаркама, глумицама, режисеркињама, архитекткињама, филозофкињама, библиотекаркама, новинаркама, лекаркама, пилоткињама, адвокатима, математичаркама, те првим српским докторкама наука.¹³

Када је реч о блоговима, издвајају се два српска блога у оквиру портала *Vojvodina cafe* и *Mycity*. То су идентични текстови који исцрпно представљају композиторкин живот, али без залажења у проблематику музичког језика. Први блог, потписан од стране Борислава Чичовачког, занимљив је и из разлога јер садржи низ слика Љубице Марић, рекло би се, из последњих година њенога живота. Блогер под називом *Sfinga*, који је, по свему судећи, познавалац различитих врста уметности, на свом блогу пише кратак преглед живота Љубице Марић, представљајући и делове њене књиге *Zanиси*. Упркос својој ненаучној форми, испоставило се да су блогови, пак, најодговорнији за афирмацију Љубице Марић изван српских граница, о чему сведочи неколицина блогова иностраних аутора. На првом месту, издваја се блог познатог америчког музиколога Кајла Гена (*KyleGann*), под називом *PostClassic*, у оквиру сајта *Arts Journal*, у којем Ген са дивљењем анализира основне црте музичког језика Љубице Марић. Биографија Љубице Марић налази се и на италијанском блогу *Controappuntoblog.org*, а велико изненађење јесте прилично обиман блог на грчком језику, ауторке Ефи Аграфиоти (*Εφφ Αγραφιότη*), о прегледу и животу српске композиторке, са низом слика и музичких примера, уз исцрпан попис дела Љубице Марић.

Поред увида у писану реч у оквиру дигиталног медија, музикологу се непосредно намеће питање – да ли би и где могао „да слуша“ Љубицу Марић у виртуелном свету. Аудио базу опуса Љубице Марић на интернету представља најраспрострањенији и најпопуларнији интернет сервис који нуди преглед аудио, односно аудио-видео садржаја – *Јумјуб*. Поред неколико аматерских снимака концертних извођења, већина

¹³ Поред наведених, објаве у форми најаве догађаја у вези са Љубицом Марић, срећу се и на *Portalu за културу Југоисточне Европе – See Cult*, на *Elektronskim novinama*, на *Prvom srpskom portalu – Na Dlanu*, те на порталу *Sve vesti*, као и на сајту *Krstarice*.

дела Љубице Марић заступљена је на Јутјуб каналу *Serbian-composers*.¹⁴ Садржај са највећим бројем прегледа је *Византијски концерт* – око 10.500 прегледа. Уколико тај број упоредимо са бројем прегледа композиција иностраних композитора, или пак са одређеним садржајима из сфере популарне културе и музике – ова цифра говори о енормно малом интересовању (барем када је реч о интернет простору) за дела наше најзначајније композиторке. Но, занимљиво је да се на Јутјуб-у, као слободном медијском простору, срећу коментари посетилаца на енглеском језику, што потенцијално говори о слушачкој публици и ван наших простора. Од осталих дела Љубице Марић која се налазе на поменутом каналу, по броју слушаности надовезују се следећим редоследом: *Песме простора*, *Бранково коло*, *Праг сна*, *Пасакаља*, *Дувачки квинтет*, *Византијски концерт*, *Асимптота*, *Остинато супер тема октоиха*, *Стихови из Горског Вијенца*, *Дечји хорови*, *Торзо*, *Чудесни милиграм*, *Чаробница*, *Соната фантазија*, *Три народне*, *Музика за оркестар*, *Туга за ђевојком*, *Октоиха 1*, *Соната за виолину и калвир*, *Три прелудијума*, и *Етида*. Поред композиторкиних остварења, на поменутом сајту налази се и документарна емисија о Љубици Марић, реализована поводом 100 година од њеног рођења. У овој емисији, под називом *Чудесни милиграм: дан рођења Љубице Марић* (емитованој на каналу РТС 2), говорили су Мелита Милин, Ивана Стефановић, Дејан Деспић, Милан Михајловић, Ивана Тришић и Марија Ковач.

Остаје да представимо још последње видове заступљености Љубице Марић на интернету. Посреди су бројни продајни сајтови, од оних који су од локалног значаја, до највећих, попут сајта *Amazona*. Три су врсте артикала које корисници могу да купују на овим сајтовима: носачи звука са делима Љубице Марић, партитуре Љубице Марић, као и композиторкина књига *Записи* у издању Архипелага. Када је реч о партитурама, квантитативно се истиче енглески сајт *Sheetmusicplus*, који садржи већину партитура из композиторкиног опуса, а цена варира од 5 долара, колико кошта *Песма за флауту*, до 145 долара, колико износи *Византијски концерт*. Овоме би, на самоме крају, требало додати и „постојање“ Љубице Марић на најпопуларнијој друштвеној мрежи *Фејсбук* – но, те странице (којих има две), последњи пут су ажуриране 2010.

Ако бисмо се вратили на почетак рада и покушали да одговоримо на питање како је извршена онлајн презентација

¹⁴ Овај канал постоји захваљујући ангажованости и ентузијазму младих музиколога, Бојане Радовановић, Милоша Браловића, Ане Ђорђевић и Стефана Савића: *SerbianComposers*, https://www.youtube.com/results?search_query=serbian+composers+ljubica+maric [приступљено 1. 3. 2018]

најзначајније српске композиторке XX века, могли бисмо констатовати да интернет нуди прилично диверсификовану промодију српске композиторке. Овај медиј укључује писане, аудитивне, визуелне и аудио-визуелне формате, који су, сходно својим садржајима, намењени различитим циљним групама – од професионалних музиколога и музичара, до потпуних аматера, односно љубитеља музике и културе. Надаље, важно је истаћи да су интернет извори о Љубици Марић, поред оних на јужнословенским језицима (српски, хрватски, словеначки), документовани и на светским језицима (енглески, немачки, руски, италијански), али, такође, и на каталонском, грчком, те на јапанском језику. Одговор на друго постављено питање, које се односи на интернет као валидну платформу за научноистраживачки рад, био би делимично позитиван. Наиме, могли бисмо рећи да интернет заиста пружа неколицину релевантних научних публикација еминентних стручњака домаће музикологије, али је главни недостатак немогућност адекватног приступа тим подацима. Као што наводи Дејвид Бретертон (David Bretherton), капитални задатак музиколога јесте праћење савремених техника и метода дигитализације библиотечких и архивских фондова, интеграција података у дигиталним архивима, те унос адекватних метаподатака, како би, једноставним укуцавањем кључних речи, хетерогени извори података били доступни на једном месту, систематично селектовани у категорије према медију којем припадају (писаном, аудитивном, визуелном). С тим у вези, Бретертон заговара нужност развијања музиколошких платформи за претраживање, које би интегрисале приступ највећим и најзначајнијим музичким и музиколошким базама података.¹⁵ Овакав подухват уистину се чини неопходним, уколико рачунамо на прогрес музикологије, па и сваке друге научне дисциплине у савременом дигиталном добу.

И на самом крају, велика је штета што композитор попут Љубице Марић не поседује официјелни вебсајт који би био база свих вредних публикација, али који би се и свакодневно ажурирао у циљу интернационалног промовисања лика и дела српске композиторке. Јер, сложимо ли се са слоганом: „Уколико не постојиш на интернету – заправо не постојиш“,¹⁶ за Љубицу Марић мора се још доста тога учинити у виртуелном свету, не би ли у њему заиста, и на прави начин постојала.

¹⁵ David Bretherton, et al.: *musicSpace: Integrating Musicology's Heterogeneous Data Sources*, <https://eprints.soton.ac.uk/267997/> [приступљено 1. 6. 2018]

¹⁶ Ljubomir Zuberi Aleksandra Mandić, *Specifičnosti promocije putem novih medija*, <http://doisrpska.nub.rs/index.php/svarog/article/view/1063/991> [приступљено 3. 3. 2018]